

10 דקות של עיון – מפסח לעצרת

ח. מפסח לעצרת בראייה כוללת

הרב ישי אנגלמן

במהלך הסדרה עסקנו במספר נושאים הקשורים לתקופה שבין פסח לעצרת: קרבן העומר, איסור חדש, ספירת העומר וקרבן שתי הלחם. בפרק שלנו, שיחתום את הסדרה, ננסה להעמיד מבט כולל על מה שראינו בשבעת הפרקים הקודמים, אך לפני כן, נתבונן בעוד פסוק אחד שלא עסקנו בו בפרשיית 'כי תבואו אל הארץ' שבפרשת אמור, פסוק הסיום של הפרשייה:

(כב) וּבְקִצְרְכֶם אֶת־קִצִּיר אֲרָצְכֶם לֹא־תִכְלֶה פֶּאֶת שְׂדֵה־בְּקִצְרְךָ וְלִקְטַת קִצִּירָהּ לֹא תִלְקַט לְעַנִּי וְלִגְרֵ תַעֲזֹב אֹתָם אֲנִי ה' אֱ-לֹהֵיכֶם: פ

(ויקרא כג, כב)

הפסוק מעורר כמה תהיות: אם נתבונן בכל פרשת המועדות שבפרשת אמור, נראה כי זהו הפסוק היחיד שעוסק במצווה שאינה קשורה לזמן מסוים, ובעצם אינה חלק מדיני המועדות. הפסוק הזה אמנם קשור באופן עקיף למצוות קרבן העומר וקרבן שתי הלחם, בכך שהמצוות שבו קשורות לזמן הקציר. אבל על פניו, הקשר הזה נראה עקיף מדי כדי להפסיק את פרשת המועדות בדינים שאינם קשורים לאף מועד, ובמיוחד שפסוק זה ממש, כמעט מילה במילה, כבר נאמר כמה פרקים קודם לכן בספר ויקרא, בפרשת קדושים (ויקרא יט, ט-י).

נראה להסביר שפסוק זה מהווה חתימה ליחידת הפסוקים העוסקים במועד הקציר, החל ממצוות העומר ואיסור חדש, דרך מצוות ספירת העומר ומצוות קרבן שתי הלחם וקריאת מקרא קודש ביום החמישים שבסיומה. אם את תקופת העומר התחלנו באיסור לאכול ולקצור מחוץ למסגרת הכללית של 'קציר הארץ', והקציר התחיל בהעלאת הראשית לה', בקרבן העומר, קובעת התורה גם את אופי סיומה של התקופה. הראשית עולה לה', והסיומת – נשארת כמתנה לעניים: "לא תכלה פאת שדך בקצרך". בתוך המסגרת הזו, של העלאת עמר ראשית קצירכם אל הכהן, והאיסור לכלות את פאת השדה והציווי להשאירה לעניים, מתרחשת תקופת הקציר, שבשיאה, כפי שראינו בפרק הקודם, עולה התוצר הגבוה של הקציר, שתי הלחם, לקרבן חגיגי לפני ה'.

העמקה בדיני מתנות עניים מובילה לקומה נוספת בהבנת עניינין של המצוות הללו, במסגרת תקופת קציר הארץ: באופן פשוט, מצוות אלו הן חלק ממערכת המצוות בתורה העוסקות בדאגה לעני ולחלש, כמו מצוות צדקה, הלוואה, מעשר עני ועוד. ואכן, הרמב"ם קבע הלכות אלו בתוך הלכות מתנות עניים, ובראשונים ישנם מספר טעמים למצווה המקשרים אותה לשאר מצוות הצדקה (ראו דברי הרמב"ם במורה נבוכים ג, לט, ובספר החינוך מצווה רטז).

אולם, הלכות שונות מבדילות את מצוות מתנות עניים שבשדה משאר מצוות צדקה שבתורה: ראשית, ההלכה היא שמצוות מתנות עניים **נוהגות בארץ ישראל בלבד**, "ובקצרכם את קציר ארצכם", בניגוד לשאר מצוות צדקה והלוואה לעני (רמב"ם מתנות עניים א, יד). בנוסף, במצוות פאה קובעת המשנה כי "הפאה ניתנת במחובר לקרקע" (פאה ד, א) וגם במצוות לקט ושכחה המצווה היא להשאיר לעניים את התבואה **בשדה**, ולאפשר לעניים להיכנס ולקחתה.

נקודה נוספת: המצווה חלה על הבעלים בשעת הקציר, ולשיטת הרמב"ם (שם א, ב) נראה שאם מסיבה כל שהיא בשעת הקציר הבעלים לא התחייב במצווה, וכגון שבשעת הקצירה לא היו עניים מצויים, ורק לאחר גמר הקציר הגיעו עניים, **הבעלים פטור מלתת להם חלק מהתבואה שקצר**. אף שלפי ההיגיון הפשוט של דיני צדקה, היינו מצפים שהתורה תחייב את הבעלים לתת כמות מסוימת מהתבואה שקצר, בין אם היו עניים מצויים בשעת הקציר ובין אם הגיעו לאחר שהוא הסתיים.

הבדל נוסף נוגע לזכויותיו של בעל הבית בחלק אותו הוא מצווה להשאיר לעניים: בניגוד למצוות צדקה או מעשר עני, בהן הבעלים יכול לבחור בעצמו לאיזה עני לתת, כאן פוסק הרמב"ם (מתנות עניים א, ה, ועיינו במנחת חינוך רטז, ג המערער על כך) ש"אין בהן טובת הנייה לבעלים אלא העניים באין ונוטלין אותן על כרחו של בעלים". דבר מעניין נוסף הוא שמצוות מתנות עניים שבשדה חלות אפילו על עני שבישראל, אף שבפשוט אין היגיון לחייב עני לתת צדקה לעני אחר (ראו רמב"ם מתנות עניים א, ח, ומקורו בגמ' בחולין קלא, ב).

ניתן היה להסביר חלק מההבדלים בטענה שמצוות אלו מהוות **מצוות צדקה משודרגת**: לא רק מצווה לתת לעני צדקה במובן הרגיל, אלא גם לשתף את העניים בפעולת קציר השדה, ולתת להם את התחושה שגם להם יש איזו שותפות בקרקע. ממילא מובן מדוע הפאה ניתנת במחובר לקרקע דווקא, ומדוע היא חלה בשעת הקציר ותלויה בקיומם של עניים בתקופת הקציר. כמו כן מובן מדוע הבעלים לא יכול לבחור לאיזה עני לתת: המצווה היא לתת לעני תחושה מסוימת של בעלות בשדה, דבר שנוצר דווקא על ידי כך שהוא נכנס בעצמו לשדה ומתנהג בה כבעלים, בלי להזדקק לטובה של הבעלים.

אולם, בכך לא מוסבר מדוע מצוות אלו שייכות דווקא בארץ ישראל, ומדוע גם עני חייב בהן. נראה שנוכל להציע קומה נוספת בהבנת עניינן של מצוות אלו, דווקא מתוך הסתכלות רחבה יותר על הפרשייה אותה חותמות המצוות, שבה עסקנו במהלך פרקי הסדרה: בתחילת הסדרה הזכרנו את המשנה בכלים שבחרה לאפיין את קדושתה המיוחדת של ארץ ישראל דרך קרבן העומר וקרבן שתי הלחם, ששניהם יחד יוצרים את מסגרת הקציר הייחודית בארץ ישראל, 'כי תבואו אל הארץ וקצרתם את קצירה': הקציר הפרטי של כל אדם בארץ ישראל נעשה בתוך מסגרת לאומית רחבה, הנפתחת במועד העלאת קרבן העומר ומסתיימת בקרבן שתי הלחם, שמקבל, כפי שהסברנו בפרק הקודם, מקום של כבוד, דווקא בגלל היותו תוצר של הקציר הלאומי של עם ישראל בארצו. הפרטים בארץ מתלכדים לעם הקוצר יחד את קציר הארץ, על ידי השתייכותם למסגרת הזמן הזה, ועל ידי המודעות היומיומית לכך, מודעות שכפי שראינו, נוצרת במהלך ספירת העומר.

מכאן אנחנו יכולים להבין באור חדש את פסוק הסיום של הפרשה: לאחר הקרבת שתי הלחם, השיא של תקופת הקציר, מגיע זמן הסיום, זמן כילוי הקציר. כאן מצווה אותנו התורה לזכור את אלו שכעת אין להם קרקע, אבל גם הם חלק מעם ישראל, ובאיזה שהוא מקום, הרי גם להם יש חלק בארץ. גם הם שותפים ביעוד הלאומי של עם ישראל, בארץ ישראל, גם הם אמורים להיות שותפים בבניית חיים בעלי משמעות בארץ, במימוש ייעודי התורה לעם בארצו ובסיפור ההיסטורי – בעבר ובעתיד – של עם ישראל. בהשאת פאת השדה לעניים אנחנו לא רק דואגים להם במובן החברתי, אלא גם נותנים להם מעט מקום, בכל שנה ושנה, בקרקע של ארץ ישראל. כך אנחנו גם זוכרים שבעלותנו הפרטית על האדמה בארץ ישראל לא מתחילה מאיזה קניין פרטי שלנו, אלא היא נובעת מכך שהארץ כולה התחלקה לעם ישראל כולו, ובמסגרת הזו, קיבל כל יחיד ויחיד את חלקו ואת שותפותו ביעוד ובאחריות.

לכן מצוות מתנות עניים מחייבות לא רק לתת לעני חלק מהתבואה, אלא זכות מסוימת בשדה: **את הזכות הזו אנחנו מצווים לתת דווקא בארץ ישראל**, בה אין מקום לקצירה, לאכילה מהתבואה, וגם לא לבעלות פרטית, שאין לה שום זיקה למרחב הלאומי הכללי של העם בארצו. **לפי זה ניתן להבין גם את חיובו של העני במצווה זו:** כיוון שהמצווה ביסודה לא נובעת רק מהדאגה הכלכלית לעני, אלא ממחויבותו של כל אדם מישראל שיש לו קרקע, לזכור שהוא לא נמצא כאן לבד, וסביבו יש עוד אנשים שאולי כעת אין להם פיסת קרקע לקצור ממנה תבואה, אבל באמת יש להם חלק ושותפות בנחלה הגדולה של ארץ ישראל כולה.

בעולם ללא מקדש, ובחברה שאיננה חקלאית, המשמעויות בהן עסקנו במהלך הסדרה נראות על פניו רחוקות. אם נרצה לחשוב על המשמעות האקטואלית של ימי העומר, נוכל לנסות להעביר את מרכז הכובד מקציר הארץ החקלאי, לעשייה ויצירה אחרת, המתאימה יותר לעולם של המאה העשרים ואחת בארץ ישראל. בנוסף, במהלך הדורות, קיבלו ימי העומר משמעויות נוספות, שיש מקום לחשוב על הקשר שלהן למהלך העיקרי שהתבאר כאן. עבודת המידות שנעשתה מקושרת עם עניינם של ימי העומר, וזכירת תלמידי רבי עקיבא שלא נהגו כבוד זה בזה, עשויות להתקשר לרעיון היסודי לפיו יצירה ופיתוח אישי חייבים להיות בתוך מסגרת רחבה יותר של זיקה חברתית הדדית, נתינת כבוד ומטרה כללית משותפת. כאשר אנחנו מוסיפים לכך את הרעיון לפיו בימים אלו אנחנו מתכוננים לחג מתן תורה, אנחנו מקבלים תמונה רחבה יותר לפיה גם, ואולי דווקא, היצירה, ההתפתחות וההישגיות בתוככי בית המדרש, יהיו מבורכות ורצויות דווקא כשייעשו מתוך מקום של נתינת כבוד זה לזה, מקום של שותפות הדדית בסיפור ויעוד גדול שאנחנו חלק ממנו.

התגלגלו הדברים כך ובדורנו, בו זכינו בשבות ה' את שבות עמו, נקבעו בימי ספירת העומר – הנפתחים בקרבן העומר ומסתיימים במצוות מתנות עניים שבשדה – ימי מועד, זיכרון והודאה, המשקפים גוונים שונים של הלאומיות בחיינו כאן, במדינת ישראל. החל מיום השואה, בו אנחנו נזכרים בברית הגורל של עמנו, דרך יום הזיכרון, בו אנו נעשים שותפים בחלל המשותף שנפער בינו, בזיכרון החללים שנתנו את חייהם למען ה'ביחד' המשותף שלנו, וכלה ביום העצמאות ויום ירושלים, ימי הודאה והלל על המרחבים הלאומיים השונים להם זכינו. זהו, אם כן, חלון נוסף המאפשר לנו לראות בימים הללו הזדמנות להרחיב מעט את שדה הראייה, ולבחון את

שייכותם וזיקתם של ההישגים האישיים והמטרות הפרטיות שמדריכות אותנו במהלך השנה, אל החברה שסביבנו, ואל הסיפור הגדול שבמסגרתו זכינו להגיע לכאן.
תודה לכל מי שהיה שותף איתנו במהלך הסדרה, ובעז"ה נשוב וניפגש בסדרות אחרות בקרוב.